

KGOLO YA TIRAGATŠO YA SEPEDI

R.A. MAILA

2006

KGOLO YA TIRAGATŠO YA SEPEDI

RAMALAU ANDRIES MAILA

E neelwa bjalo ka karolo go ya ka dinyakwa tša dikirii ya

BONGAKA

LEFAPHENG LA THUTABOMOTHO

MOHLAHLI: PROF. M.J. MOJALEFA

MOTHUŠI: PROF. P.S. GROENEWALD

YUNIBESITHI YA PRETORIA

PRETORIA

OKOTOBERE 2006

SEGOPOTŠO

Ditebogo tša ka ke rata go di lebiša go mohlhali wa ka lengwalophatišišong le, e lego **Prof. M.J. Mojalefa** ka tlhahlo ya gagwe ya go kgwahla le bopelonolo bja gagwe. Yoo ke mo rwešago dipataka ka gore **Mogale 'a Ngaoketse** lehono gona koma ya gago o e alošitše, e hlapile letsoku.

Ke leboga moditi wa ka kudu Mokgalabje **Prof. P.S. Groenewald** yoo ke mmitšago **Moleshatlou**, ba rego ke Mphele Seboifane sa Maila. **Tlou**. Yena yoo a bego a ntšeela mogopo ge ke le legwera, bogwereng bja ka bja lekgai la bobedi gore ke be lesogana mmeke ngwetši.

Ka ye nako ke iša malebo go ba mphato wa ka, e lego **Ntepele Magapa Mphela** le **Raphehli Thobakgale Ngoaketse** gotee le bašiledi ba rena **Ragosebo Phala Mosebjadi** le **Kgeledi Lebaka Pebetse**, bao re bego re tutuetšana le thušanommogo gore re tle re atlege gomme re tlole letsoku mmogo.

Malebo a lebišwa go bašomi ba bokgobapuku bja Yunibesithi ya Tshwane, e lego Morena **Hamilton Mphidi** le Mohumagatšana **Makhutso Happy Maesela** ge ba bile le tirišano le kgotlelelo ye botse le nna.

Mohumagadi **Popi Malebe** o ntlanyeditše mošomo wa ka ka bokgwari. Ke leboga kgotlelelo ya gago.

Ke rata go leboga le wena **Ngaka M.M. Marggraff** gammogo le Mohumagatšana **Maria Prozesky** ka ditshwayatshwayo tša mošomo wo kudu ka dikakaretšo tša Seisimane.

Molekani wa ka **Tlakale, Nareadi 'a Ngwato, Ntšepe ga boMogongwana** ke hloka mantšu a ditebogo ka ge ke sa tsebe gore nka thoma kae, ka fihla kae mmagobanaka. Ke go hlokišitše lerato la lapa o iswaiswa o nnoši, eupša wa kwa, wa be wa nkwešiša gore wa gago ke

moithuti, o tlo tla ka sewelo go tlo hlola masea. **Ntšepe** lerato leo la gago le go bana ba rena **Lehlogonolo Mankopodi Mahlako a gaboDigole, Sehorane Hlapogadi Motšwakgole Makgasa Tubatse le Makopi Meta Tšharane a boMatladi 'le mele medu le tie'**. Gape nka se lebale mmeleganna **Makopi Meta 'a Phogole a Bauba** le bosamme **Mathabeng Ngwato Thabamadikwa le Nkwane Phogole, Moswana** ke re bana ba **Ngwato 'a Monare 'a Mphele 'a Morwaswi** dithorwana tšela le bego le ikamoga, ka tšona ke motho lehono le se ke la re le lobile.

Ditebogo go wene Yehofa Mmabaledi wa go loka ge o mphaetše mathatamaima ka moka a lefase le.

BOIKGAFO/KABELO

Modiro wo ke kabelo go mohu, Tate **Kgetjepe Tshoane ‘Ngwato MorwaMagwašane’ Maila** makgoritlane wa bahu **Kgoši Tshoane Moleshatlou** le **Kgošigadi Mante Morwamoche (Sekhukhune) Maila**. Yena go filosofi ya gagwe ya bophelo o be a re:

Tšhuana e sa hwego e leta monono.

Ke malebo **Ngwato wa Monare ’a Mphela Morwaswi** ge o bile le ponelopele ye bjalo ka yeo. Nke nkabe o se ke wa sepela, **Ngwato**.

DITENG

LETLAKALA

KGAOLO YA PELE	1
1.1 MATSENO	1
1.2 MAIKEMIŠETŠO	2
1.3 MATHATA A BREED (1956)	2
1.4 TERAMA YA SEPEDI: 1935-1994	3
1.4.1 Terama: Go tloga ka 1935-1940	3
1.4.2 Terama: Go tloga 1940-1950	3
1.4.3 Terama: Go tloga ka 1950-1960	4
1.4.4 Terama: Go tloga 1960-1970	5
1.4.5 Terama: Go tloga 1970-1980	6
1.4.6 Terama: Go tloga 1980-1990	7
1.4.7 Terama: Go tloga 1990-1994	7
1.5 TERAMA YA BOGOLOGOLO	10
1.5.1 Finnegan (1970)	10
1.5.2 Dhlomo (1939)	12
1.5.3 Sebopego sa terama ya bogologolo	14
1.6 TERAMA YA SEBJALEBJALE	14
1.6.1 Terama ya sefala	15
1.6.2 Papadi ya Radio	16
1.6.3 Tiragatšo ya Thelebišene	16
1.7 DIPHAPANTŠHO TŠA TLHAOLO LE TŠA TLALELETŠO	17
1.8 KAKARETŠO	17
KGAOLO YA BOBEDI	19
2.1 MOTHEO WA TLHOPHOKGOLO LE TLHOPHO YA TERAMA	19
2.1.1 Matseno	19
2.2 BANYAKIŠIŠI BA DINGWALO TŠA MAAMERIKA	19
2.2.1 Histori	20
2.2.2 Leago	20
2.2.3 Politiki	21
2.3 BANYAKIŠIŠI BA DINGWALO TŠA MAISIMANE	22

2.3.1 Histori	22
2.3.2 Leago	23
2.3.3 Politiki	24
2.4 BANYAKIŠIŠI BA DINGWALO TŠA SEPEDI	25
2.4.1 Serudu (1983) le Groenewald (1983)	26
2.5 KAKARETŠO	29
KGAOLO YA BORARO	30
3.1 SEBOPEGO SA TERAMA	30
3.1.1 Matseno	30
3.2 BOTELELE BJA TERAMA	31
3.3 TERAMA GE E LE SENGWALO	32
3.3.1 Polelo	32
3.3.2 Bohlokwa bja tema/kgaolo	33
3.3.3 Bohlokwa bja temana	34
3.3.4 Mediro ya temana	34
3.4 TERAMA GE E LE TIRAGATŠO	34
3.4.1 Babapadi	34
3.4.2 Poledišano	35
3.4.3 Ditaetšopapadi/sefala	35
3.4.4 Seširo	36
3.5 KAKARETŠO	36
KGAOLO YA BONE	37
4.1 MOKGWA WA NYAKIŠIŠO	37
4.1.1 MATSENO	37
4.2 MOKGWA WA GO HLALOŠA	37
4.3 MOKGWA WA GO HLOPHA	37
4.4 MOKGWA WA GO BAPETŠA	37
4.5 TŠHUPETŠONYAKIŠIŠO	38
4.6 TLHALOŠO YA DIKGOPOLO TŠE DI LEBANEGO LE SEBOPEGO SA SENGWALO	41
4.6.1 Diteng	41

4.6.2 Thulaganyo	42
4.6.3 Mongwalelo	43
4.7 KAKARETŠO	44
4.8 TSHEPEDIŠO YA DITABA	44
KGAOLO YA BOHLANO	47
5.1 DIKOKWANE TŠA TLHOPHO YA DITERAMA BJALO KA SENGWALO	47
5.1.1 MATSENO	47
5.2 TLHOPHO YE E LEBANEGO LE DITENG: SERERWA SA DITIRAGATŠO TŠA SEPEDI	48
5.2.1 Diterama tša Bokriste	48
5.2.2 Diterama tša politiki	48
5.2.3 Diterama tša histori	49
5.2.4 Diterama tše di lebanego le leago	50
5.2.5 Diterama tša setšo	51
5.2.6 Diterama tša ditaba tša bogoši	51
5.3 DITENG BJALO KA BOKAMORAGO BJA DITERAMA	52
5.3.1 Diteng bjalo ka bokamorago: Histori	52
5.3.1.1 Kgethologanyo ya merafe	53
5.3.1.2 Melao ya Sekgowa	53
5.3.1.3 Phetogo ya setšo	54
5.3.1.4 Thulano gare ga setšo le sebjalebjae	54
5.3.1.5 Tlhomphe ya setšo	56
5.4 DITENG TŠA DITERAMA	56
5.4.1. Kakaretšo ya diteng tša tiragatšo ya <i>Serogole</i> (1948)	57
5.4.1.1 Ka mo <i>Serogole</i> (1948) e swantšhago bophelo bjo bofsa bja Babaso	58
5.4.1.2 Kgethollo ya merafe (1910)	58
5.4.1.3 Mathata a dipasa	58
5.4.1.4 Tlhokego ya mešomo (1945)	59
5.4.1.5 Tshwaro ya bašomedi ke bengmešomo	59
5.4.1.6 Thuto (1948)	59

5.5 KAKARETŠO YA DITENG TŠA TERAMA YA <i>NAGA GA DI ETELANE</i> (1977)	61
5.5.1 Bathobaso nakong ya ‘ <i>apartheid</i> ’	62
5.5.2 Kgatelelo go Basotho	62
5.5.3 Thuto ya Babaso mehleng ya NP	63
5.5.4 Tlhokomologo ya thuto ya Babaso	63
5.6 KAKARETŠO YA TIRAGATŠO YA <i>KELELAGOBEDI</i> (1983)	63
5.6.1 Thulano gare ga NP le Mokgatlo wa ANC	64
5.6.2 Tlhodi ya motse	65
5.6.3 Dikgwabo ka seboka	65
5.6.4 Megabaru ya batho	66
5.7 KAKARETŠO YA DITENG TŠA TERAMA YA <i>JOO! KE MORWA 'KA</i> (1993)	66
5.7.1 Seemo sa thuto	67
5.7.2 Kgethollo ya thuto go ya ka merafe	68
5.7.3 Tshwaro ya bana dikolong	68
5.7.4 Tokologo ya bana dikolong	68
5.8 KAKARETŠOMOKA	69
KGAOLO YA BOSELELA	71
6.1 DITERAMA TŠA THULANO GARE GA SETŠO LE SEBJALEBJALE	71
6.1.1 Matseno	71
6.2 KAKARETŠO YA TERAMA YA <i>MAHLODI</i> (1968)	71
6.2.1 Thulano gare ga setšo le Sekriste (sebjalebja)	72
6.3 KAKARETŠO YA TERAMA YA <i>MAABERONE</i> (1940)	73
6.3.1 Lenyalo la setšo	74
6.3.2 Lenyalo la sehono	75
6.4 KAKARETŠO YA PAPADI YA <i>LESANG BANA</i> (1969)	75
6.4.1 Mathata a batswadi go lerato la bana	76
6.5 KAKARETŠO YA TIRAGATŠO YA <i>GA A MO SWANELA</i> (1982)	77
6.5.1 Kgomo ga e latswe namane ya e šele	78
6.6 KAKARETŠO YA PAPADI YA <i>TSHEKONG</i> (1950)	79
6.6.1 Tshepedišo ya melato kgorong ya Sekgowa	80

6.7 KAKARETŠO YA TERAMA YA <i>MO GO FETILENG KGOMO</i> (1968)	81
6.7.1 Setšo le Sekriste di a kwana	82
6.8 KAKARETŠO YA PAPADI YA <i>SEALOGANA</i> (1971)	84
6.8.1 Sebjalebja se a fahla/gakantšha	85
6.8.2 Tlhodi ya motse	86
6.8.3 Thulano ya melao ya Sekgowa le Setšo	86
6.9 KAKARETŠO YA PAPADI YA <i>LEOBU</i> (1977)	87
6.9.1 Sekgowa (sebjalebja) se sepediša batho leswiswing	88
6.9.2 Bomenetša bja batho bophelong	88
6.10 KAKARETŠO YA TERAMA YA <i>ŠAKA LA PELO GA LE TLALE</i> (1990)	89
6.10.1 Thulano gare ga bafsa le batswadi ka tša lerato	90
6.11 KAKARETŠO YA PAPADI YA <i>A MO SWINA NGWANANA</i> <i>'THAKANA</i> (1991)	91
6.11.1 Kago ya lapa e letše tlhomphanong	92
6.11.2 Monna o hlopholla lapa la ga gawe	92
6.11.3 Ditlamorago tša tlhalo bophelong	93
6.12 KAKARETŠO	93
KGAOLO YA BOŠUPA	95
7.1 DITERAMA TŠA BOITSHWARO	95
7.1.1 Matseno	95
7.2 BOITSHWARO BJA BAGOLOGOLO LE BJA BAFSA	95
7.3 KAKARETŠO YA DITENG TŠA TIRAGATŠO YA <i>MOŠWANG WA</i> <i>MATUBA!</i> (1982)	96
7.3.1 Barei ba kubu ba gahlana madibeng	97
7.3.2 Ditlwaelo le mekgwa ya bagologolo	98
7.3.3 Kgatelelo ya melao ya Sekgowa	99
7.4 KAKARETŠO YA DITENG TŠA TERAMA YA <i>THELLENYANE</i> <i>BATLABOLELA</i> (1991)	100
7.4.1 Nyatša molala e hwetše molaleng	101
7.4.2 Mathata ao a tlišwago ke lenyatšo	102
7.4.3 Lenyatšo la bafsa go batswadi	102
7.4.4 Phetogo ya bophelo go bafsa	103
7.4.5 Tše botse motho o a itirela	103

7.4.6 Bafsa ba ithabiša bošaedi	104
7.4.7 Phetogo ka morago ga mathata	104
7.5 TERAMA YA RADIO	105
7.5.1 Tiragatšo ya <i>Ditšwamaphotomoyeng</i> (1993)	106
7.5.2 Terama ya <i>Le diphiri di tla utologa</i> (1994)	108
7.5.3 Papadi ya radio ya <i>Nkgatoge</i> (1994)	114
7.6 KAKARETŠOMOKA	116
KGAOLO YA SESWAI	118
8.1 SEBOPEGO SA TERAMA I	118
8.1.1 Matseno	118
8.2 BOTELELE BJA TERAMA LE NAKO YA GO E DIRAGATŠA	118
8.3 POLEDIŠANO/POLELO	120
8.4 TEKANYO/PITLAGANYO YA SEFALA (TIKOLOGO)	128
8.5 KAKARETŠO	131
KGAOLO YA SENYANE	133
9.1 SEBOPEGO SA TERAMA II	133
9.1.1 Matseno	133
9.2 TŠHOMIŠO YA DITAETŠOSEFALA	133
9.3 THULANO/GO RULAGANYWA GA DITABA TŠA TERAMA	137
9.4 BOFOKODI BJA <i>THELLANYANE BATLABOLELA</i> (1991)	142
9.5 BOFOKODI BJA TERAMA YA <i>NTŠHUTHELELE</i> (1985)	144
9.5.1 Kakaretšo ya <i>Ntšhuthethelele</i> (1985)	145
9.6 KAKARETŠO	149
KGAOLO YA LESOME	150
10.1 THUMO	150
10.2 KGAOLO YA PELE	150
10.3 KGAOLO YA BOBEDI	151
10.4 KGAOLO YA BORARO	151
10.5 KGAOLO YA BONE	152
10.6 KGAOLO YA BOHLANO	152

10.7 KGAOLO YA BOSELELA	153
10.8 KGAOLO YA BOŠUPA	154
10.9 KGAOLO YA SESWAI	155
10.10 KGAOLO YA SENYANE	155
11. TLHOPHO YA TERAMA YA SEPEDI	156
12. BIBLIOKRAFI	160
12.1 Matseno	160
A. Dipuku tša Mothopo	160
B. Dipuku tša teori tše di tsopotšwego	162
C. Dipuku tše di badilwego (ga tša tsopolwa)	168
13. Summary	174
13.1 Key concepts	176
14. Samevatting	177
14.1 Sleutelbegrippe	179